

Disciplina i autoritet u odgojnim razmatranjima Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua

---

Kristović, Isabelle

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:069956>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Isabelle Kristović

**DISCIPLINA I AUTORITET U ODGOJNIM RAZMATRANJIMA
IMMANUELA KANTA I JEAN-JACQUESA ROUSSEAU**

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ivana Zagorac

Zagreb, prosinac 2020.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Odgojni model i razmatranja Rousseauove pedagogije	2
2. Odgojni model i razmatranja Kantove pedagogije.....	5
2.1. Autonomija i heteronomija.....	5
3. Iskazivanje autoriteta i uloga discipline u odgoju.....	7
4. Komparativna analiza sličnosti i različitosti odgojnih modela Kanta i Rousseaua.....	10
4.1. <i>Disciplina</i>	10
4.2. <i>Autoritet</i>	11
4.3. <i>Društvo</i>	12
4.4. <i>Zakon</i>	12
4.5. <i>Javni i privatni odgoj</i>	13
4.6. <i>Navika</i>	15
5. Uloga i zadaće odgajatelja u praksi.....	16
6. Odgoj kao sredstvo oblikovanja budućeg građanina.....	18
7. Suvremeni kontekst i primjenjivost.....	21
Zaključak.....	25

Disciplina i autoritet u odgojnim razmatranjima Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua

Sažetak

Cilj ovog rada je usporediti i analizirati odgojne modele dvaju velikih prosvjetiteljskih ličnosti, Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua, te kroz teorijske uvide u njihovo razumijevanje pojmova discipline i autoriteta sagledati moguće teškoće i probleme u njihovim odgojnim modelima i razmatranjima. Rad je motiviran sljedećim istraživačkim pitanjima: zašto kod Jean-Jacquesa Rousseaua nailazimo na protivljenje iskazivanju autoriteta, dok je kod Immanuela Kanta to važno, te s kojih polazišta i na koji način svatko od tih autora analizira pojam autoriteta i povezuje ga s ponašanjem buduće odrasle osobe u građanskom društvu? Zatim ćemo razmotriti ulogu discipline kod Immanuela Kanta i J.-J. Rousseaua, a potom kako se u praktičnom smislu cilj odgoja odražava na zadaće i ulogu odgajatelja/ učitelja u odgojnim modelima ovih autora. Rad se zaokružuje prikazom pedagoških načela u suvremenom kontekstu obrazovnog sistema.

Ključne riječi: disciplina, autoritet, odgoj, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rousseau, uloga odgajatelja

Discipline and authority in the educational considerations of Immanuel Kant and Jean-Jacques Rousseau

Abstract

The aim of this master thesis is to compare and analyze the educational models of two great Enlightenment figures, Immanuel Kant and Jean-Jacques Rousseau, and to see, through theoretical insights into their understanding of the concepts of discipline and authority, possible difficulties and problems in their educational models and considerations. The thesis is motivated by the following research questions: why in Jean-Jacques Rousseau's work do we encounter opposition to the expression of authority, while in Immanuel Kant it is important, and from which starting points and how each of these authors analyzes the concept of authority and connects it with the behavior of future adults in civil society? We will then consider the role of discipline in Immanuel Kant and J.-J. Rousseau, and then how in practical terms the goal of education is reflected in the tasks and role of educators/teachers in the educational models of these authors. The thesis culminates with the display of pedagogical principles in the contemporary context of educational system.

Key words: discipline, authority, education, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rousseau, educator's role

Uvod

Autoritet i disciplina važni su pojmovi u odgojno-obrazovnom sustavu u svim vremenima i društvenim kontekstima. Osnovna tema ovoga rada jesu filozofski pogledi na autoritet i disciplinu kod Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua koji su obilježeni njihovim povijesnim kontekstom. Usporedit ću i prikazati osnovne teze pedagoških principa i teorija Rousseaua i Kanta prema kojima svaki od njih izvodi po njihovu mišljenju odgovarajuće načine iskazivanja autoriteta i primjenu discipline. Prikazat ću ulogu odgajatelja, zatim kako autoritet i disciplina utječu na stvaranje građanina i jesu li i danas aktualna spomenuta pedagoška razmatranja. Ono što nas zanima je gdje se nalazi uporište za Rousseauovu i Kantovu metodu i kakav je njihov odjek tih pristupa u suvremenoj praksi. S pojmovima autoriteta i discipline susrećemo se u mnogim segmentima našeg života, ali ovdje ćemo se orijentirati na odgojno-obrazovni sustav, tj. postaviti ćemo pitanje o tome kako autoritet i disciplina izgrađuju pojedinca u njegovu postajanje samostalnim čovjekom. To su također i važni koraci koji određuju formiranje budućeg građanina. Autoritet i disciplina prvi su primjeri gdje se dijete susreće s tuđim utjecajem i voljom. Treba li taj autoritet biti personaliziran ili, naprotiv, treba li imati bezličniju notu, vidjeti ćemo u razradi teksta. Kako disciplinirati dijete bez aktivnog uplitanja u njegov odgoj objasnit će nam Rousseauov »negativni odgoj«, a Kantova vizija škole i javnog odgoja uvest će nas u pojmove dužnosti, obaveza i poštivanja zakona. Prikazati ću Kantov i Rousseauov stav prema zadaći i ulozi odgajatelja i rad zaključiti sa suvremenom primjenom njihovih odgojnih teorija.

1. Odgojni model i razmatranja Rousseauove pedagogije

U ovom poglavlju upoznat ćemo osnovne karakteristike tzv. »negativnog odgoja« i kako ih Rousseau primjenjuje u svakodnevnom odgajanju. U njegovu djelu *Emil ili o odgoju* (izvornog naziva *Émile ou De l'éducation* iz 1762.) pratimo Rousseauovu pedagošku teoriju usmjerenu na odgajanje prema uzrastu i sposobnostima djeteta. Takav odgoj naziva se još i prirodnim odgojem koji podrazumijeva da se odgajanika nauči pravilno koristiti i unaprijediti vlastitu snagu i prirodne dispozicije dane rođenjem (Rousseau, 1979:9). Povoljni razvitak pojedinca prema danim načinima ima cilj stvaranje samosvijesti i samodostatnosti, što je uvjet za individualan život (Rousseau, 1979:61). Raspolaganje vlastitim snagama radi zadobivanja neke koristi i samosvijest ispunjavaju uvjete individualnog života (Rousseau, 1989:61). Kao opreka individualnom životu postoji i život u društvu, o čemu će se govoriti kasnije u tekstu. U prirodnoj vrsti odgoja radi se na smanjivanju želja i na dovođenju volje u sklad sa moći. Dijete odgojeno prema svom uzrastu, upućeno je samo na sebe, jedinu naklonost koju on poznaje nastaje prema navici (Rousseau, 1989:241). Dijete se prema navici odlučuje za određeno ponašanje. Rousseau naviku koristi u smislu djetetova »samodiscipliniranja«, kada ono na temelju svojega iskustva shvaća što je dobro ili loše za njega. Postoji mogućnost da se dijete nauči i na loše ponašanje, zato treba izbjegavati situacije u kojima dolazi do pokoravanja, zapovijedanja, ispunjavanja izvanjski nametnutih dužnosti i obaveza. Bitno je da dijete ne osjeti pritisak na poslušnost tuđoj volji, jer je prema Rousseau to početak lošeg odgoja i nerazumljivih zahtjeva zbog kojih djeca iskušavaju svoju volju (Rousseau, 1989:98).

Na početku djela *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* on promišlja o društvenom čovjeku svog vremena. Ovdje vidimo začetke pojma prirodnog odgoja i u Rousseauovu odnošenju spram prirode vidimo uporišta za razradu pedagoških počela.

»Priroda zapovijeda, životinja sluša, a čovjek se smatra slobodnim da pristane ili da se odupre i u toj svijesti o slobodi pokazuje se produhovljenost njegove duše.« (Rousseau, 1978:36)

Rousseau smatra da težimo spoznati samo zato što želimo uživati, jer ako nema želja ni straha nema ni razmišljanja i time dolazi do saznanja da se razum razvija pod utjecajem potreba (Rousseau, 1978:37). Prve dužnosti s kojima se susrećemo one su prema nama samima, održanje i blagostanje naši su prvi prirodni nagoni (Rousseau, 1989:85). Nesreća i kazna trebaju se odgajaniku doimati kao prirodni slijed stvari, a ne kao osveta njegova učitelja, dakle odgajanikovo iskustvo i nemoć njemu su jedini poznati zakoni (Rousseau, 1989:91).

Rousseau govori kako loše osobine nisu iskonske, već je njih vrlo lako usaditi u djecu nepotpunim i nekvalitetnim odgojem (Rousseau, 1989:116). Rousseau je doprinio modernoj pedagogiji upravo svojim pristupom usmjerenim na dijete u kojemu učitelj više nije u potpunosti autoritaran niti je nastavni sadržaj glavni dio podučavanja. Prema Rousseau, odgovarajući odgoj smješta odgajnika u odnos s prirodom i istovremeno ga čini neovisnim od društva (Murphy, 2006:174).

Okosnica Rousseauove teorije odgoja je njegovo uvjerenje da civilizacija loše djeluje na čovjekovu prirodu. U svojem djelu *Rasprava o znanosti i umjetnosti* Rousseau čitatelju jasno daje do znanja što i koga krivi za takve ishode. Prema Rousseauu znanosti i umjetnosti:

»...guše u ljudima osjećaj iskonske slobode za koju su čini se rođeni, tjeraju ih da vole to svoje ropstvo i čine od njih ono što nazivamo uglađenim narodima.« (Rousseau, 1979:34)

Kako to znanost i umjetnost kvare moral? Rousseau drži da su one nastale iz poroka, ali i iz dokolice:

»Prema tome, nauke i umjetnosti duguju svoj postanak našim porocima: manje bismo sumnjali u njihove prednosti da su plod naših vrlina.« (Rousseau, 1979:39)

»Rođene u dokolici one je još uvijek potkrjepljuju; a nepopravljivi gubitak vremena prva je šteta koju čine društvu.« (Rousseau, 1979:40)

Ljudi zaneseni lažnim sjajem i potaknuti da djeluju tako da dobiju slavu radi trenutnog zadovoljstva ne treniraju vlastite prirodne snage.

U okviru tog mišljenja Rousseau u svojem djelu *Emil ili o odgoju*, argumentira u prilog »negativnog odgoja«, prirodnog odgoja bez stege kojemu je cilj da se odgajnik razvija u skladu s vlastitim prirodnim dispozicijama, bez izravnog uplitanja odgajatelja, te da se na taj način sačuva od loših utjecaja civilizacije (Rousseau, 1979:9). Kao rezultat takvog odgoja javlja se otpornost djeteta na pogubne utjecaje jednom kada stupi u tu istu civilizaciju. U ovoj vrsti odgoja učenju činjenica Rousseau suprotstavlja situacijsko iskustveno učenje koje se prilagođava uzrastu. To je suprotno modelu obrazovanja gdje je učitelj autoritet koji prenosi znanje i vještine prema unaprijed određenom kurikulumu. Rousseau ovdje ovisi o svojoj tezi o prirodnom milosrđu (Rousseau, 1978:46), a njegova obrazovna shema uključuje zaštitu i razvoj djetetove prirodne dobrote kroz različite faze, zajedno s izolacijom djeteta od društva (Rousseau, 1979:91). Djetetu se ne kaže što

treba raditi ili razmišljati, već ga se navodi da izvodi vlastite zaključke kao rezultat vlastitih istraživanja, čiji je kontekst pažljivo uređen. Prema Bertramu (2017), prva faza programa započinje u ranoj dobi, gdje je Rousseauova glavna briga izbjegavanje prenošenja ideje da su ljudski odnosi u osnovi dominacija i podređenost, što je ideja koja se lako može potaknuti kod male djece koja rano shvaćaju svoju ovisnost o roditeljskoj brizi. Iako se dijete mora zaštititi od fizičke povrede, Rousseau ga želi naviknuti na korištenje svojih tjelesnih moći i na temelju iskustava. Od dobi od dvanaest godina, prelazi se na razvijanje apstraktnih vještina i koncepata te stjecanje dodatnog praktičnog iskustva. Bertram navodi da se treća faza obrazovanja podudara s pubertetom i ranom odraslom dobi. Mlada osoba ulazi u društvo i počinje se zanimati za druge (posebice suprotni spol) te kako drugi njega doživljavaju. U ovoj je fazi velika opasnost da će doći do uspoređivanja s drugima i potrebe za priznanjem od drugih te zanemarivanje vlastite vrijednosti (Bertram, 2017).

Prema Rousseauovu uvjerenju, negativnim odgojem i slobodom koju ono nudi isključuju se zablude iz djetetova života i ukorjenjuje se istina. Rousseau tvrdi da bi odgajatelj trebao raditi suprotno od onoga što se obično radi i gotovo će uvijek biti u pravu (Collins, 1976:53). Rousseau objašnjava kako se izbjegavaju zablude:

»Primoran da sam stječē svoje znanje, on se oslanja na svoj vlastiti, a ne na tuđi razum, da ne bi učinio nikakav ustupak predrasudi ne smije dopustiti nikakva upliva ni autoritetu.« (Rousseau, 1989:227)

»Ja uviđam da se čovjek blagošću može učiniti snošljivijim, i da može sačuvati prividan autoritet.« (Rousseau, 1989:259)

Za Rousseaua je važnije da je čovjek dobar nego učen, te on vrednuje moralnost i prirodni razvoj više od nastave i obrazovanja u smislu učenja činjenica. Moralno djelovanje ono je što čovjeka razlikuje od životinja, ono podrazumijeva sposobnost izbora, a samim time i sposobnost djelovanja nasuprot instinkta i sklonosti. Što je prirodni razvoj? To je slijed koji prati odgajaničkov mentalni razvoj, jer dijete u početku zapaža samo prema svojim osjetilima, dakle ne bi ga trebalo zamarati apstraktnim porukama i jedina moralna pouka koju treba naučiti je ne činiti nikome zlo (Rousseau, 1989:94). U svojoj knjizi *Emil ili o odgoju* jasno prikazuje razvojne faze postajanja prirodnim čovjekom (u opreci sa društvom u kojemu djeluje). Cilj je sačuvati svoju integriranu osobnost (Skhlar, 1964:924). Krajnji cilj prirodnog odgoja je stvaranje sretnog čovjeka koji živi u skladu s vlastitom prirodom.

2. Odgojni model i razmatranja Kantove pedagogije

Pedagoški principi i teorija Immanuela Kanta poznati su nam je iz njegovog *Spisa o pedagogiji (Über Pädagogik, 1803.)*. Nadahnut Rousseauovim pedagoškim obrascem Kant usvaja mnoga njegova spomenuta načela, ali izlaže i vlastita promišljanja. Svoje djelo Kant započinje s tezom da je čovjek jedino biće koje mora biti odgojeno (Kant, 1991:8). Dalje objašnjava što je za njega odgoj te ga definira kao roditeljsku skrb (njegu) sjedinjenu sa nastavom (Kant, 1991:8). Nadalje navodi da je čovjek biće koje teži slobodi kojemu su prijeko potrebni odgajanje i obrazovanje za ostvarenje te slobode (Kant, 1991:10). Canivez je u svojem djelu naveo sljedeće:

»Zapravo, za Kanta je sama činjenica što je čovjek po svojoj prirodi nedovršen i manjkav, pokazatelj njegova dostojanstva. On upućuje na to da je priroda namijenila čovjeku da se sam dovrši.« (Canivez, 1999:39)

U tom dovršavanju Kant vidi potencijalnu slobodu i buduću autonomiju čovjeka. Kod Kanta »prirodan« čovjek je sirov i dolazi na svijet bez iskustva i znanja, pa je potrebno određenim načinom modelirati ga od početka tako da netko drugi za njega odredi plan ponašanja tj. odgoji ga dok pojedinac neće samostalno moći upotrebljavati svoj razum i slobodu (Kant, 1991:8).

2.1. Autonomija i heteronomija

Kod Kanta pojedinac je odgojen tek kada dođe do najvišeg stupnja slobode, tj. autonomije. U svome djelu *Osnova metafizike čudoređa* bavi se pojmovima heteronomije i autonomije koji su veoma bitni u pogledu odgoja. Na temelju njih možemo razmotriti odnos predmeta htijenja i volje.

Autonomija volje bitna je karakteristika Kantove filozofije. To je svojstvo volje po kojemu je ona sama sebi zakon (neovisno od predmeta htijenja.) Njene maksime su same sebi opći zakon. Primjenjujući to mišljenje na praktični svijet odgoja, možemo reći da je pojedinac autonoman ukoliko slobodno odlučuje i djeluje snagom svojega uma. Međutim to je krajnja točka, koja nastupa tek nakon discipline i podređenosti autoritetu. Ovdje bih naglasila i ulogu kategoričkog imperativa, pravila za koje je nužno vezana volja svakog umnog bića (Kant,1953:203).

Heteronomija proizlazi iz toga kada volja zakon koji ju određuje traži u nekom drugom predmetu, a ne u sposobnosti svojih maksima za svoje vlastito opće zakonodavstvo. Tada volja ne daje zakon sebi sama, nego joj ga daje predmet odnosom prema njoj (volji). Kategorički imperativ mora apstrahirati od svakog predmeta da ne bi on utjecao na volju i da volja ne bi radila za tuđi

interes nego da bi pokazala svoje zakonodavstvo (Kant, 1953:204). Prvotna heteronomija očituje se u volji odgajatelja koji se u ovom slučaju nameće volji odgajanika. Dijete bez pomoći ne može samo sebe dovesti do stanja autonomije, već to zahtijeva znanje i zalaganje od strane druge odgojene osobe. Odgoj, kako Kant navodi, jednim dijelom mora biti prinudan (ali ne ropski) (Kant, 1991:40), jer čovjek u svojem razvoju napreduje od heteronomije prema točki u kojoj mu više nije potrebna pomoć, autonomiji. Autonomija kod Kanta potrebuje disciplinu, a imati autonomiju znači biti slobodan, biti sposoban sebi postavljati zakone, o čemu je ranije bilo riječ. Ako objekt propisuje pravilo volji to je heteronomija. Imperativ je ovdje uvjetovan (treba raditi tako jer tako objekt hoće), on ne može zapovijedati moralno, tj. kategorički. Ako je princip volje kategorički imperativ, onda ima samo formu htijenja uopće, a to je autonomija. Svaka dobra volja ima maksimu koja ima sposobnost sebe učiniti općim zakonom, to je jedini zakon koji sebi nameće volja svakog umnog bića (Kant, 1953:204–208).

Kantova koncepcija odgoja odvija se kroz četiri faze: discipliniranje, kultiviranje, civiliziranje, moraliziranje. Nakon što se pojedinca discipliniralo, on biva spreman za sljedeći korak, tj. kultiviranje zatim slijedi civiliziranje, koje pojedinca upućuje na mudrost i pogodnost za ljudsko društvo (Kant, 1991:16–17). Moraliziranje je četvrti oblik pojavljivanja praktičkog uma i obuhvaća čovjekova uvjerenja da bira samo dobre ciljeve, te je ujedno i najveći cilj odgoja (Röseler, 1948:285).

»Pri sadašnjem odgoju čovjek ne postiže sasvim smjer svoga bića, pošto ljudi žive dosta različito. Jednoličnost se među njima može postići samo ako postupaju prema jednakim načelima, i ova bi načela morala postati njihovom drugom prirodom.« (Kant, 1991:12)

Ovdje vidimo pokriće za kategorički imperativ i kako on nije postignut, obzirom da je vidljivo različito djelovanje u životu. Potrebno je da taj zakon postane ljudima vlastitom prirodom, jer će tek tada moći djelovati u njegovu smjeru.

3. Iskazivanje autoriteta i uloga discipline u odgoju

Pojmovi autoriteta i discipline u ovome radu ključni su za prikaz i usporedbu važnosti svakog od tih pojmova zasebno, ali i uloge koju oni imaju u odgoju djeteta tj. stvaranju samostalnog pojedinca. Svjedoci smo promjene tradicionalnog shvaćanja autoriteta u njegovu moderniziranu verziju u suvremenom obrazovanju. Upravo Rousseauov tip podsjeća na današnju reformu koja se zalaže za »autoritet u sjeni«, učitelja koji vodi nastavu usmjerenu na dijalog, iskustveno učenje, eksperiment, razvoj budućih kompetencija djeteta. Tako i Rousseau zagovara tzv. »bezlični« autoritet nasuprot zapovjedačkom. Bezličan je zato što odgajnik ne osjeća direktno njegov utjecaj, već odgajatelj ima autoritet u vidu stvaranja i formiranja situacijskog odgoja gdje se odgajniku čini kako on sam raspoložuje svojom snagom, dok je odgajatelj »iza scene« i planski sužava djetetov izbor stvarajući atmosferu u kojoj nema direktnog autoriteta. Autoritet kao takav nije personaliziran i upravo je u tome njegov smisao. Dijete nije svjesno prisutnosti autoriteta, već njemu izgleda kao da ono samo odabire ono što je dobro za njega. Prema momu mišljenju takav način odgajanja na prvi pogled čini se kao plodan, međutim postavlja se pitanje što ako dijete samo ne shvati ishod situacije. Kako postići da dijete shvati željeni predmet. Našli bismo se u velikom problemu ako naš plan stvaranja situacijskog učenja krenu u krivom smjeru. Dijete treba usmjeriti, njemu je svaki predmet stran, neovisno o iskustvu. Ono može stvoriti fobiju i strah ukoliko ga predmeti neočekivano afektiraju. Smatram da personaliziranost autoriteta (autoritet osobe koja direktno izdaje naredbu, molbu, objašnjenje) nije toliko pogubna za dijete, jer je pedagogija razvila sredstva i alate za uspješnu suradnju nastavnika i učenika. Rousseau u svojem izlaganju računa na učitelja kao na nepogrešivu figuru, međutim danas vidimo da ne reaguju sva djeca jednako na iste podražaje i da je uvelike teško govoriti o univerzalnom pristupu odgoju. Nadalje »odgajnik prirode« poznaje svijet iz svog iskustva jer razmišlja, predviđa i djeluje prema korisnosti za sebe. Autoritet veže sa sobom i dopuštenje određenog djelovanja, čega u »negativnom odgoju« nema jer su situacije unaprijed predodređene na odgajnikov dobar izbor. Dok sam djeluje, odgajnik se upoznaje sa uzročno-posljedičnim vezama među stvarima, priroda je ona koja ga uči, a ne društvo. Rousseauov autoritet vidljiv je kao kontrola nad predmetima kojima podučava odgajnika. Obzirom da odgajnik ne osjeća stegu izbjegava se bilo kakvo dodvoravanje i pobuna. Taj odgajnik nije izložen vanjskom autoritetu, već jedini autoritet s kojim se on susreće su njegova osjetila, iskustva i želje. Rousseau smatra da dijete treba obuzdati sila, a ne autoritet (Rousseau, 1989:77), jer je autoritet štetan izvor predrasuda za odgajnika i zato se izbjegava (Rousseau,

1989:227). Također, Rousseau vidi opasnost u tome da autoritet zamjeni razum, jer onda dijete postaje »igračka tuđih mišljenja« (Rousseau, 1989:175).

U djelu *Emil ili o odgoju* disciplina kao takva ne postoji u izraženoj mjeri. Odgoj prati djetetov prirodan razvoj kroz određeno vrijeme te disciplina nije potrebna u pogledu navikavanja, zapovijedanja i pokoravanja. Međutim, disciplina ispoljava putem stvaranja dojma da je sve što se događa samo prirodni tok uzroka i nužnih posljedica koje dijete prihvaća samo od sebe. Odgajatelj se upliće u odgajaničkovu svakodnevicu, no djetetu je to uplitanje prikazano kao nužni slijed događaja, a ne kao samovolja i iskaz moći odgajatelja. Rousseau ne iskazuje disciplinu direktno zapovijedanjem i traženjem pokornosti, nego iz sjene vlada nad situacijom. Rousseauova je nakana odgajaničnika čuvati od mana i zabluda duha (Rousseau, 1989:80), s obzirom da mu je cilj razvoj odgajaničnika bez navika i predrasuda.

Za Kanta, disciplina je bitan dio postajanja čovjekom. U *Spisu o pedagogiji* navodi da je njena svrha da navikava pojedinca na podčinjavanje propisima uma (Kant, 1991:10). Prema Kantu cilj discipline je maknuti ono životinjsko iz čovjeka (Kant, 1991:8). Kant kaže:

»Disciplina sprečava da čovjek svojim životinjskim nagonima odstupi od svoga opredjeljenja, od čovječnosti.« (Kant, 1991:9)

»U početku fizičko primoravanje mora zamijeniti nedostatak u rasuđivanju kod djece.« (Kant, 1991:48)

Prema Kantu, ne postoji točno određena ideja koja bi u cijelosti trebala biti realizirana u discipliniranju i odgajanju, već je bitno uvažavanje prirodnih dispozicija (Kant, 1991:12).

»Prva faza kod odgajaničnika je ona u kojoj mora dokazati podčinjenost i pozitivnu poslušnost; druga kad mu se dopuštaju sloboda i razmišljanje, ali u granicama propisa.« (Kant, 1991:20)

Disciplina je negativna: ona treba ukloniti divljinu (Kant, 1991:9). Funkcija discipline je pripremiti put za kasniji pozitivni dio, a to je kultura (Kant, 1991:35). Dakle, dijete se odgaja discipliniranjem koje iz njega uklanja divljinu nezavisnu od zakona. Divljina, kako ju Kant naziva, nezavisna je od zakona jer ih ne poznaje, ona nema svijest i razum da bi djelovala prema zakonima. Zato je potrebna disciplina koja čovjeka podvrgava zakonima čovječnosti (Kant, 1991:9). Glavni cilj discipline je da čovjek osjeti kako ga zakon primorava na nešto (Kant, 1991:9). Prema Kantovu uvjerenju u slučaju manjka discipline čovjek slijedi svoju ćud i »zadržava izvjesnu divljinu kroz

čitav život« (Kant, 1991:10). Ako je korak discipliniranja u odgoju propušten, on se ne može kasnije nadoknaditi (Kant, 1991:10). Kantu nikako nije cilj da se disciplina miješa sa pojmom ropstva koje slama volju. Time bi ona samo kočila volju i stvorila pitomu misao:

»Ako mu se lomi volja iz toga slijedi ropski način mišljenja; prirodni otpor, pak, čini da se dijete da voditi.« (Kant, 1991:35)

Slično kao kod Rousseaua, dijete treba usmjeriti tako da popusti u slučaju prinude i nemoći, a ne pred tuđom samovoljom. Kao iznimno dobru stranu discipline može se istaknuti poticaj na promišljeno djelovanje, međutim svejedno je riječ o podređenosti određenoj vlasti (Canivez, 1999:42). Kantova odgojna teorija polazi od toga da čovjek na svijet dolazi sirov, zato mu je potreban dobar odgajatelj, autoritet koji će ga disciplinom primoravati na određeno djelovanje.

»Čovjek samo odgojem može postati čovjekom. On nije ništa drugo do ono što od njega načini odgoj.« (Kant, 1991:8)

Ovim riječima Kant označava da je odgoj više od nemiješanja u prirodne dispozicije djeteta, već je nužno da dijete prođe kroz disciplinu i nastavu koja ga priprema da postane kulturni čovjek i sudjeluje u društvu. To se razlikuje od Rousseauova stava koji navodi da treba što manje intervenirati u djetetove dispozicije.

Djetetu treba dokazati da ga primoravanje vodi njegovoj vlastitoj slobodi da se kultivira kako bi jednom mogao biti slobodan, to jest, da ne zavisi od brige drugih. (Kant, 1991, 21)

4. Komparativna analiza sličnosti i različitosti odgojnih modela Kanta i Rousseaua

U ovom poglavlju baviti ću se glavnim pojmovima odgojnih modela Kanta i Rousseaua na temelju kojih ću usporediti njihove pedagoške teorije i principe. Vidjet ćemo kako svaki od ove dvojice filozofa interpretira pojmove discipline, autoriteta, zatim njihove stavove o tome kako društvo utječe na čovjeka i građanina, te sukladno s time koje zakone mora poštovati. Analizirat ću i razliku javnog i privatnog odgoja te ulogu navike.

4.1. *Disciplina*

Riječ 'disciplina' sa svojim današnjim značenjem nosi sa sobom brojna pravila ponašanja i poštivanje različitog skupa zakona. Svoj *Spis o pedagogiji* Kant započinje sa tezom da je čovjek jedino biće koje mora biti odgojeno i time stavlja naglasak na prioritet odgoja definirajući ga skupom njege, tj. roditeljske skrbi (Kant, 1991:8). Odgoj je ono čime se čovjek razlikuje od životinje koja instinktima »nadmješta« ono što čovjek tek odgojem mora naučiti. Zatim uvodi pojam discipline ili stege kao one koja mijenja životinjstvo u čovječstvo (Kant, 1991:8). Kant to objašnjava govoreći da čovjek nema instinkta i dolazi sirov na svijet i zato je potrebno da netko za njega napravi plan ponašanja odnosno da ga odgoji (Kant, 1991:8-9). Za Kanta disciplina sprečava da čovjek zbog nagona odstupi od čovječstva i ostane u divljini (Kant, 1991:9). Ona je ključna u razvijanju i vježbanju duhovnih snaga te je preduvjet za moralnost (Kant, 1991:43).

Rousseau vidi opasnost od izlaganja društvu u ranoj dobi djeteta i zato on predstavlja svoj »negativni odgoj« u kojemu se disciplina očituje tako da se dijete samo disciplinira na način da odabire dobro u svakoj situaciji. Svaku situaciju odgajatelj je učinio takvom da nema nepovoljnog izbora po dijete. Disciplina je ključna kod oba autora, iako iz različitih razloga. Kod Kanta ona je spas od divljaštva, kod Rousseaua ona je izvor lošeg odgoja i zato mora biti neprimjetna u smislu vidljivog ispoljavanja moći i tuđe volje na dijete. Otpor, suprotstavljanje i iskušavanje volje loši su odgojni primjeri za Rousseaua jer može doći do toga da dijete poseže za time u kasnijim odnosima prema drugima. Kant spominje da disciplina ne smije biti ropska jer kao takva slama samovolju. Kant zagovara davanje slobode djetetu u određenoj mjeri. Također smatra da je dobro za dijete da nailazi na otpor jer ga to očekuje kada stupi u odraslu dob (Kant, 1991:30). Samovolja djeteta trebala bi popustiti samo pred prirodnim preprekama, što je Rousseauova velika teza, dakle dijete treba osjetiti prinudu i nemoć pred prirodnom nuždom kao jedinu vrstu otpora. Kao bitnu razliku Kanta i Rousseaua u pogledu discipline ističe se različito poimanje prirodnog razvitka. Rousseau

započinje s prirodnim čovjekom i promatra čovjeka kao fizičko biće, koje ima svoja prirodna i dobrohotna svojstva, dok Kant govori o čovjeku kao kulturnom biću koje je svjesni subjekt. (Šiškin, 1939:19) Iako se s Rousseauom slaže u pogledu prirodnog odgoja prema uzrastu odgajanika, njihova se mišljenja razilaze u kasnijim odgojnim koracima.

4.2. Autoritet

Kantov autoritet odvija se u dvije faze. Prva je faza nužnog primoravanja, a druga moralnog primoravanja. Prva se sastoji od podčinjenosti i poslušnosti, a druga od slobode u granicama propisa (Kant, 1991:20). Potrebno je pokazati djetetu da ga to primoravanje vodi ka slobodi (Kant, 1991:21). Kantov autoritet u odgoju vidljiv je i osjetan, dok kod Rousseaua nema pokoravanja i podčinjavanja pa je autoritet bezličan i neprimjetan. Nema ni pravila, nego ih odgajnik sam nalazi u prirodi i okolini, uz suptilno navođenje od strane odgajatelja (Rousseau, 1989:31).

Rousseau autoritetu pristupa kao slobodi, a ne kao najvećemu od svih dobara. Na temelju kritike društva izvodi pojam autoriteta koji kasnije primjenjuje na odgoj. Kod Kanta je nužna heteronomija volje da poslije odgajnik zadobije autonomiju volje, jer je nužno da radi prema tuđoj volji (disciplina) prije nego što je sam sposoban raditi po svojoj. Rousseaua upravo zato odlazi na selo daleko od takvih utjecaja koji su u društvu neizbježni. On zamišlja kakav bi bio čovjek ukoliko ne bi postajali negativni utjecaji. Pitamo se kako je to Rousseau uspješno primijenio svoje osnovno načelo na odgoj? On krivi društvo jer je učinilo čovjeka slabijim i oduzelo mu pravo na njegove sile i učinilo ih nedovoljnima (Rousseau, 1989:68). Zato izvodi svoju teoriju zbog koje će odgajnik jasno znati što može i neće se prilagođavati željama okoline i nametnutim potrebama koje povećavaju slabost (Rousseau, 1989:68).

Rousseau kaže da dijete treba obuzdati sila, a ne autoritet i ne smije se zabranjivati nego spriječiti negativnim odgojem (Rousseau, 1989:77). Rousseau u svom načinu vidi olakotnu okolnost koja kaže da će čovjek lakše podnijeti prirodnu nužnost neke prilike nego tuđu samovolju (Rousseau, 1989:77). Rousseau odlazi u seosku okolinu u kojoj je u većoj mogućnosti vladati predmetima koje pokazuje odgajniku, na manjem prostoru smatra da će lakše postići autoritet (Rousseau, 1989:82). Kant se od Rousseaua razlikuje u pogledu razumijevanja autoriteta koji za njega nikako nije bezličan.

4.3. Društvo

Sljedeći pojam za komparativnu analizu je društvo i utjecaj na čovjeka kao građanina. Kod Rousseaua učitelj dijete odmiče od društva da bi se jednom kad stupi u to društvo znao oduprijeti njegovim negativnim i lošim utjecajima. Kant zagovara da bi jedna generacija trebala odgojiti drugu i da je tu vidljivo savršenstvo čovječanstva koja time razvija svoju prirodnu dispoziciju (Kant, 1991:13). Kant daje društvu, tj. budućim generacijama, odgoj u ruke jer je on sredstvo kojime svaka od njih daje svoj pečat i tako ga usavršava:

»Može biti da će odgajanje postajati sve bolje i da će svaka kasnija generacija učiniti korak dalje u savršenstvu čovječanstva, jer se iza edukacije skriva velika tajna savršenstva čovjekove prirode.« (Kant, 1991:11-12)

Ono što nam je ovdje zanimljivo je da na temelju njihovih uvoda u pedagoške teorije svaki od ove dvojice autora polazi s različitog stajališta. Kant kaže da čovjek ima nagone i da je sirov, te ga je potrebno kultivirati, dok Rousseau u djetetu vidi prirodnu dobrotu koju društvo kvari, po uzoru na svojeg prirodnog čovjeka, nema urođene pokvarenosti (samo samoljublje) (Rousseau, 1989:78) i prirodno milosrđe (Rousseau, 1978:46.). Za Kanta čovjek nije po prirodi ni moralno dobar niti moralno loš, jer on po prirodi nije moralno biće, nego to postaje tek kad mu se razum uzdigne do pojmova dužnosti zakona koji se stječu u zajednici tj. društvu. Čovjek bi mogao biti moralan samo vrlinom tj. primoravanjem samoga sebe (Kant, 1991:58). Za Rousseaua čovjek postaje moralan kada razvije samosvijest, tj. postane biće koje sebe osjeća (Rousseau, 1989:61).

4.4. Zakon

Vidjeli smo kako Kant i Rousseau definiraju disciplinu i autoritet. Uz njih je vezan i pojam zakona, kao »pokrića« za disciplinu. Kant smatra da djetetu treba objasniti na temelju onoga što ono poznaje, a to je njegov unutarnji zakon, koji je temelj razumijevanja daljnjih dužnosti u društvu (Kant, 1991:61). Kant stavlja naglasak na stvaranje karaktera tj. mogućnost da se postupa prema maksimama (subjektivnim zakonima koji potječu iz čovjekova razuma). Da bi se postupalo prema maksimama i težilo prema zakonu potrebno je biti discipliniran (Kant, 1991:45). Da bi se to ostvarilo dijete treba biti poslušno, u nadi da je njegov vođa razuman i dobar. Poslušnost može doći iz primoravanja, ali i iz povjerenja. Ta poslušnost osnova je za poštovanje zakona s kojima će se

dijete susresti kao građanin. U djelu *Emil ili o odgoju* zakon je za Rousseaua usmjeren na budućnost i zato mu se protivi (Rousseau, 1989:90).

U poglavlju o praktičnom odgoju njegova *Spisa o pedagogiji*, Kant predstavlja učenje o dužnostima prema sebi i drugima i to primjerima i naredbama (Kant, 1991:54). Također navodi da bi dijete sebe trebalo procjenjivati prema pojmovima svog uma, a ne prema vrijednosti drugih ljudi (Kant, 1991:57). Rousseau također govori kako je štetno uspoređivati se s drugima. Kantovom kozmopolitskom uvjerenju pridružila bih i Rousseauovu tezu o samilosti i suosjećanju prema drugome. Kant navodi da, ispunjavajući svoju dužnost, čovjek pokazuje ljubav prema drugima (Kant, 1991:64).

Prema Kantu, čovjek ima naklonost ka slobodi i zato kada se na nju navikne za nju se i žrtvuje tako da rano treba primijeniti disciplinu da čovjek ne bi slijedio svoju ćud (Kant, 1991:9). Za Rousseaua čovjek ima plemenitu težnju ka slobodi, a Kant kaže da je to sirovost koja u sebi nije razvila čovječstvo jer je čovjek u stanju slobode samo kao životinja i zato je potrebno čovjeka rano naviknuti na podčinjavanje propisima uma (Kant, 1991:10). Ako se djetetu ništa ne zabranjuje i pušta ga se da sam čini po svojoj volji, u njemu će ostati divljina koju je kasnije teško, pa i nemoguće maknuti, navodi Kant (Kant, 1991:10). Obzirom na Rousseauovo neprimjetno discipliniranje, možemo zaključiti da bi te situacije koje njegov učitelj unaprijed stvara trebale biti apsolutno nepogrešive i da ne bi smjele ostavljati ni najmanji trag tuđe volje. Prema Rousseaua Emil ni nema razloga koristiti svoju volju jer to nije vidio ni naučio. Rousseau smatra da korištenje vlastite volje nije zbog samoljublja nego vodi ka njemu, dakle dijete ne smije druge ljude vidjeti kao svoja oruđa (Rousseau, 1989:51). Rousseauovo mišljenje je da je u prirodnom stanju manja razlika između želja i sposobnosti pa je čovjek zato i sretniji (Rousseau, 1989:64).

4.5. Javni i privatni odgoj

Kant zagovara javni odgoj jer prema njegovu mišljenju u privatnom tj. roditeljskom odgoju može doći do lošeg ishoda i grešaka i često dolazi do ustupaka:

»Roditelji obično odgajaju djecu tako da se ona podese sa sadašnjim svijetom, pa makar on bi iskvaren! Međutim, oni ih trebaju odgajati za jedno bolje buduće stanje.« (Kant, 1991:15)

»S obzirom na umješnost i građanski karakter, javni odgoj je korisniji nego domaći.« (Kant, 1991:19)

Prema Kantu, javno odgajanje objektivizira samo obrazovanje i pojedinac prema tuđim mogućnostima sudi o svojim (Kant, 1991:19). Time škola dobiva na većoj važnosti, jer iako su roditelji učinili greške prilikom ranijeg odgoja, u školi se one isprave, jer ona ima svoje zakone koji istisnu dosadašnje zablude ukoliko one postoje. Rousseau zagovara individualni odgoj, iz čega proizlazi i drugačiji pogled na odnos te buduće osobe i društva, tj. građanski karakter. Kod Kanta se primoravanjem stvara prinudna kultura u vidu škole (Kant, 1991: 40). Javnim odgojem postaje se građaninom, jer osoba shvaća da pravila i zakoni vrijede za sve jednako i nema ustupaka (Kant, 1991:20). Prema Kantovu načinu osoba je dio društva u kojemu sudjeluje, ali i kao individua zadržava svoju vrijednost koja je samo za njega (Kant, 1991:21). Rousseau smatra da socijalne ustanove, pod koje svrstava i autoritet guše prirodu u čovjeku (Rousseau, 1989:11). Za Rousseaua javno i privatno odgajanje ima oprečne ciljeve:

»Nagnani prirodom i ljudima da udarimo suprotnim pravcima, prisiljeni da se dijelimo između ova dva nagona, upućujemo se srednjim putem, koji ne vodi ni jednom ni drugom cilju. Na ovaj način, budući kroz cijeli svoj život u borbi sa sobom i kolebajući se tamo amo, završavamo ga ne došavši u sklad sa samim sobom i ne koristeći ni sebi ni drugima.« (Rousseau, 1989:16)

Rousseauovo rješenje je da nema miješanja u prirodu djeteta (Rousseau, 1989:15). Kant u svojem djelu *Spis o pedagogiji*, zagovara odgoj za budućnost i ideju čovječstva. Cilj Kantova odgoja je čovjekovo opredjeljenje i zamjera roditeljima da djecu odgajaju prema sadašnjosti i iskvarenom društvu (Kant, 1991:15). Ovdje bih naglasila da upravo i Rousseau odgaja prema sadašnjosti i iskvarenom društvu i ne ide za općim čovjekovim opredjeljenjem nego za individualnim postajanjem čovjekom, jer smatra da briga za budućnost vodi izvan nas. To je izvor naše patnje jer nam stavlja buduće ciljeve koje nećemo postići (Rousseau, 1989:66). Rousseau je usmjereniji na odgoj prema sadašnjosti jer prema njegovu mišljenju djeca nisu sposobna vidjeti van tih granica (Rousseau, 1989:90). Kant je u odgoju orijentiran kozmopolitski u smislu savršenstva čovječanstva općenito:

»Dispozicija, pak, za jedan odgojni plan mora biti načinjena kozmopolitski. Da li je najveći svjetski boljitak jedna ideja koja će nam škoditi u našem najvećem osobnom boljtku? Nikako! Jer ako izgleda da se za nju nešto i mora žrtvovati ipak se pri svemu tome unapređuje boljitak našeg sadašnjeg stanja.« (Kant, 1991:16).

4.6. Navika

U poglavlju o fizičkom odgoju Kant navodi najpovoljnije načine odnošenja prema djetetu i najranijoj brizi oko osnovnih uvjeta podizanja djeteta. U vidu toga spominje se i navika, koju treba izbjegavati jer može postati djetetova potreba (Kant, 1991:25). Prema Kantu, što ih više ima to je čovjek, manje slobodan i nezavisan (Kant, 1991:29). Kod Rousseaua imamo naviku kao ključan termin, putem koje dijete nakon što nešto iskustveno nauči koristiti to znanje u daljnjim situacijama. Pojam navike kod obojice je različito interpretiran: ona kod Kanta zadržava sirovost i divljinu, dok je kod Rousseaua ključna u discipliniranju samoga sebe nuždom i prinudom. Također, cilj Kantova odgoja je činiti dobro iz vlastitih maksima, a ne iz navike (Kant, 1991:43). Jedina navika koju dijete poznaje je navika na primoravanje. (Kant, 1991:20) Kod Rousseaua navika se stvara primanjem utjecaja, a da je pritom čovjek svjestan istih te da traži one koji su ugodni, a izbjegava one neugodne (Rousseau, 1989:14). Rousseau zaključuje »priroda je samo navika« (Rousseau, 1989:13), misleći pritom na sveukupnost prvotnih sklonosti.

Odgoj kod Kanta prvotno je negativan (Kant, 1991:26) što podrazumijeva uklanjanje divljaštva. Također treba izbjegavati dodatna oruđa i pustiti djecu da uče sama od sebe jer će tako bolje naučiti (Kant, 1991:27). Rousseau kao i Kant smatra da se rađamo slabi i da nam je za postajanje čovjekom potrebna pomoć, kako i navodi u svom djelu *Emil ili o odgoju*. Taj odgoj potječe od prirode, ljudi i stvari. Priroda označava sposobnost našeg tijela, tj. organa. Od ljudi učimo kako koristiti te sposobnosti, dok od stvari učimo tako da one djeluju na nas i mi iskustvom skupljamo znanje (Rousseau, 1989:12). Priroda je navika, tj. sklonost da ćemo nekako reagirati (Rousseau, 1989:14). Prirodni razvoj djeteta prati i prirodni razvoj razuma (Rousseau, 1989:41). Odgoj čini da dijete dobiva određene dispozicije, a Rousseaua ih smatra već postojećima kod djeteta i da nije potrebno previše se miješati u djetetov razvitak i stasanje u osobu. Osim odgoja čovjeku je potrebno i obrazovanje, koje Kant vidi kao disciplinu i nastavu povezanu u jedno (Kant, 1991:10). Kod njega se dakle spominje nastava, a kod Rousseaua samo iskustveno učenje, bez učenja znanstvenih činjenica, stoga nema nastave u tom smislu riječi, jer ona djecu opterećuje (Rousseau, 1989:78). U Rousseauovu posebnom pristupu nastavi dijete ima više vremena za osobno tjelesno i duševno sazrijevanje (Rousseau, 1989:95).

5. Uloga i zadaće odgajatelja u praksi

U odnosu na objašnjenja pojmova discipline i autoriteta, svaki od dvaju autora razrađuje i zadaće i ulogu odgajatelja. Odgajatelj odgaja sa određenim ciljem. Rousseauov odgojni cilj je samodostatna osoba. Prema Rousseauu, kada se ne prati prirodni redosljed, tada postoji opasnost od stjecanja površnog znanja. Rousseau posebno pazi na prirodni razvoj i on kreće od iskustvenog učenja pa postepeno ka složenijim pojmovima.

Zadaća odgajatelja kod Rousseaua je otkrivati potencijale odgajanika, stvarati situacije u kojima je odgajaniku planski sužen izbor na ono dobro za njega, predvidjeti sve moguće ishode te spriječiti javljanje želje za testiranjem vlastite volje i iskazivanjem moći nad drugima. Odgajateljev autoritet je neprimjetan. Potrebno je da odgajatelj odgajaniku događaje prikaže kao prirodnu nužnost, tj. neizbježan slijed. Kod Rousseaua, odgajatelj umjetno stvara situacije s pedagoškim ciljevima. Odgajanik ne vidi što odgajatelj želi postići, a to je oblikovanje srca, moći suđenja i duha (znanja) (Hufnagel, 2002:12). Upravo u tom nevidljivom autoritetu leži uspješno discipliniranje:

»Samo je ona podčinjenost potpuna koja ima prividnost slobode; na taj se način zarobljava i sama volja.« (Rousseau, 1989:114)

Odgajatelj u Rousseauovoj teoriji ima roditeljski autoritet (Rousseau, 1989:32). Zadatak odgajatelja je osigurati da odgajanik drugima pristupa kroz suosjećanje i da kroz ideju o patnjama drugih, brigu i zahvalnost pronađe sigurno mjesto za priznavanje vlastite moralne vrijednosti bez uspoređivanja s drugima. U završnom razdoblju obrazovanja odgajanik je u adolescentnoj dobi dok učitelj/odgajatelj postaje njegov savjetnik (Bertram, 2017).

Potrebno je naučiti odgajanika kako pravilno suditi (Rousseau, 1989:224). Pravilno suditi prema Rousseau je zahtjev za odgajatelja da odgajanika nauči razmišljati bez iskustva, a da pritom ne pogriješi (Rousseau, 1989:225). Odgajatelj odgajanika mora naučiti određenim principima zaključivanja i razmatranja.

Kantov cilj odgoja je autonomija, tj.:

»... odgoj ličnosti, odgoj slobodno djelujućeg bića koje se može samo održavati i činiti jedan dio društva, ali koje može samo za sebe imati jednu unutrašnju vrijednost.« (Kant, 1991:21)

U Kantovoj teoriji odgoja odgajatelj ne disciplinira situacijski, već je disciplina ta koja podvrgava čovjeka zakonima, koja djeluje tako da čovjek osjeća kako ga ti zakoni primoravaju. Kada čovjek sam odlučuje i djeluje, on o tome i razmišlja, potrebno je da nauči odustati od trenutnog zadovoljenja. Tako se pojedinac navikava da ne djeluje naglo i da obuzdava svoje prirodne sklonosti. Prema Kantu, navika je ključan pojam koji se uči discipliniranjem. Potrebno je da dijete oblikuje svoje djelovanje. Rousseau vidi odgajatelja kao onoga koji odgajanika priprema za vanjski svijet tj., društveni život i civilizaciju. Odgajanik koji se nauči slobodi i samoodređenju postati će neovisan od predrasuda društva. Obzirom da je odgajanik odgojen van društva, on je otporan na njegove štetnosti, o kojima Rousseau najviše govori u *Raspravi o znanosti i umjetnosti*. Dakle Rousseau ne zagovara potpuno odmicanje od društva, nego želi osposobiti pojedinca da jednom kada stupi u to društvo, ima učvršćenu sposobnost suđenja. Posebno je kod Rousseaua zanimljiva i ideja dužnosti koja je važna za stvaranje osobne autonomije i samoodređenje. Vrlo je očita misaona blizina Kantu koji je također povezo slobodu i zakonitost. Ako bi odgajanik odbacio pomoć odgajatelja, onda ne bi imao uvid u vlastite sposobnosti i u strukturalnu zakonitost stvari. Kant navodi da:

»Učitelj ne smije između više učenika pokazivati bilo kakvu prednost, ne smije ni jedno dijete svojom ljubavlju staviti u prvi plan. Jer inače zakon prestaje biti opći.« (Kant, 1991:47)

Ako je zakon opći, onda je tu riječ o kategoričkom imperativu i zato je kod Kanta nužno da učitelj sa svojim primjerom pokazuje objektivnost u odnošenju kako prema učeniku tako i prema samome zakonu.

6. Odgoj kao sredstvo oblikovanja budućeg građanina

Obzirom na važnost i zastupljenost discipline u odgoju, svaki od ova dva filozofa gradi vlastiti model autoriteta koji izgrađuje pojedinčevu svijest i postojanje u društvenoj zajednici. Odgojni modeli služe stvaranju građanina koji svojim obavezama i dužnostima sudjeluje i djeluje u toj zajednici. Kant i Rousseau uočili su povezanost odgoja i stvaranja budućeg građanina društva. Rousseau je prirodnim odgojem maknuo odgajnika od društva, da bi kao zrela osoba povratkom u društvo, znao razlučiti dobre i loše utjecaje. Rousseauov odgojni model odgovor je na ondašnju francusku političku situaciju.

»Ljudi se više ne usude biti ono što jesu; i u tom stalnom proturječju, ljudi koji čine to stado što ga nazivamo društvom, stavljeni u iste okolnosti uvijek bi se jednako ponašali kada ne bi postojali jači motivi koji ih odvraćaju da to čine.« (Rousseau, 1979:35)

Rousseau smatra da ne možemo u isto vrijeme obrazovati čovjeka i građanina (Rousseau, 1989:14). Njegov rad utjecao je na modernu pedagogiju koja se povezuje s pojavom građanskog društva, promicanjem jednakosti i općeg dobra zajednice. Društvo i tadašnji odgoj ostavili su traga na njegovim glavnim pojmovima i razmatranjima. Prvenstveno vidimo da je odlučio odgajnika odmaknuti od društva da bi stekao samodostatnost koja bi ga štitila kada bi se nakon izoliranosti od društva i dovršenog odgoja vratio. Dakle, da bi osoba dostigla svoju prirodnu vlastitost potrebno je iz temelja izmijeniti dosadašnji proces postajanja samostalnim pojedincem, odnosno potreban je drugačiji odgoj. Rousseau ne odbacuje društvo, već traži uvjete za humanu formu društva (Hufnagel, 2002:15). Rousseau se bavi individualnim i građanskim odgojem koji se u pedagoškoj teoriji sukobljavaju (Collins, 1976:51).

»Odgojajte ga tako da ne smatra sebe članom posebne klase, nego da sebe nalazi u svim klasama.« (Rousseau, 1989:250)

Cilj je Rousseauova odgoja da odgajnik i ako dođe u situaciju iskušavanja svoje volje naspram drugoga, on to neće učiniti jer mu taj osjećaj nije niti poznat.

Rousseauov model autoriteta posebno je zanimljiv jer je »bezličan«, kakav bi trebao biti i autoritet zakona kojemu se podređuje građanin (Canivez, 1999:35). Time što dijete misli da radi po svojoj volji izbjegava se direktno pokoravanje tuđoj volji koje dovodi do laganja, skrivanja i

osjećaja nemoći. Ovdje postoji opasnost od manipulacije i lošeg odgoja, gdje se djeca bezuvjetno pokoravaju autoritetu, koji nakon škole postaje državni zakon.

»Djeca u prirodnom stanju imaju nepotpunu slobodu kao i ljudi u građanskom društvu jer zakon čovjeka vraća u zavisno djetinje stanje.« (Rousseau, 1989:69)

Kant o odgoju promišlja na racionalan i logički dosljedan način. Prema tome, možemo zaključiti da ne gleda kakvo je društvo ili budući građanin, nego kako osigurati dobar suživot. Društvo u njegovoj teoriji nema presudan faktor u odgoju, upravo zato što je u krajnjoj liniji odgoj ono što će formirati društvo. Kant se fokusira na univerzalna načela i vrijednosti koje osoba treba dobiti kako bi ušla u društvo, koje ne mijenja proces odgajanja. Kantov odgojni cilj je stvoriti neovisnog i autonomnog pojedinca koji će djelovati u društvu prema maksimama kategoričkog imperativa. Ono što nas ovdje zanima jest možemo li odgoj temeljiti samo na mišljenju i čistoj racionalnosti, obzirom da je odgoj živi proces koji se događa u realnom vremenu. Prema mome mišljenju, Kant je izložio kvalitetan teorijski sustav odgoja, sustav koji je i danas relevantan, ali iz današnje perspektive upitno je je li nam ta teorijska podloga dovoljna kako bi maksimalizirali uspješnost odgojnog procesa. Drugim riječima iako pouzdana i logički utemeljena, izvedivost te teorije ovisi o još mnogim čimbenicima, koje tek današnja pedagogija uzima u obzir, a to su: socijalni uvjeti odgajnika, stanje u obitelji, osobnost itd.

Canivez u svojem djelu *Odgojiti građanina* navodi disciplinu kao sredstvo usađivanja poštovanja prema određenom poretku kao i navikavanje djece na podređivanje stezi neke organizacije (Canivez, 1999:33). Kant u svojem djelu zaključuje:

»Jedan od najvećih problema odgoja je kako spojiti podčinjenost za propisano primoravanje i podobnost da se služi svojom slobodom.« (Kant, 1991:20)

Canivez navodi kako Rousseauov model pruža neka vrsta »pedagoškog ugovora« koji autoritetu daje »zakonski« temelj (Canivez, 1999:36). Pojedinac će svoju slobodu sačuvati samo ako poštuje naredbe svog odgajatelja i potpuno prihvaća njegov autoritet. To je dogovorni autoritet, u kojemu mlada osoba poštuje naredbe odrasle osobe koja se obvezuje da će naređivati samo ono najbolje za njegova učenika. Međusobno poštivanje zasniva se na povjerenju, jer odgajnik iako ne razumije poantu, vjeruje svom odgajatelju jer zna da mu neće nametnuti ništa loše po njegov interes. Kant je veliki zagovornik dužnosti, koju je objasnio izjavom:

»Činiti nešto iz dužnosti znači pokoravati se umu.« (Kant, 1991:49)

»Mladiću treba pokazati da je razlika među ljudima uređenje koje je nastalo na taj način što je jedan čovjek tražio da ima više koristi nego drugi.« (Kant, 1991:65)

Za njega je poslušnost važna da bi dijete stvorilo osjećaj dužnosti koji će imati prema drugima kao ljudsko biće i član zajednice (Röseler, 1948:287). Kant smatra da je potrebno ukazati na to da sve nejednakosti građana nisu prirodne već su stvorene.

7. Suvremeni kontekst i primjenjivost

U ovom poglavlju bavit ću se suvremenim kontekstom i primjenjivosti Kantovih i Rousseauovih pedagoških teorija. Nedvojbeno je da su njihove odgojne metode i promišljanja utjecale na mnoge suvremenije autore, podjednako filozofe i pedagoge. U daljnjem nastavku teksta promotrit ću jesu li i na koji način njihove metode vezane uz disciplinu i autoritet primjenjive u današnjem odgojno-obrazovnom sustavu. Kao studentica nastavničkog smjera filozofije, fokusirat ću se na prijedloge primjenjivosti u srednjoškolskom obrazovanju, što pretpostavlja da su učenici savladali osnovne stupnjeve obrazovanja.

Osnovne crte Kantove pedagogije obradili smo u prijašnjim poglavljima, dok ću u ovom poglavlju razložiti problematiku Kantova autoriteta i njegovu primjenjivost u kontekstu nastave i sustava obrazovanja. Prema Canivezu (Canivez, 1999:42), Kantovo razumijevanje autoriteta podrazumijeva da učenici i učitelji poštuju svoje uloge i u skladu s njima bivaju izloženi utjecaju vanjskog autoriteta, učenici od strane učitelja, učitelj od strane ministarstva obrazovanja itd. Učenicima to pogoduje jer se od njih očekuje samo da poštuju pravila, dok njihov unutarnji svijet ostaje privatan. (Canivez, 1999:44) Međutim, postavlja se pitanje što ako dođe do zloupotrebe autoriteta, slučaja u kojemu obje strane iskorištavaju svoju poziciju. Učitelj npr. može neprimjereno kazniti učenika, isključivati ga iz nastave, a učenik manipulirati lažima ili iskorištavati blagi karakter učitelja. Kant svoj sustav opravdava kategoričkim imperativom, zakonom prema kojemu učitelj treba djelovati. Ovdje se Kant osigurao da će taj učitelj uvijek činiti dobro (jer djeluje prema maksimi koja vrijedi za sve) i, s obzirom da on sudjeluje u učenikovom odgoju, ni učenik neće doći u situaciju iskorištavanja vlastite uloge i pozicije.

Danas, analizirajući školovanje u praksi, vidimo određene anomalije, svjedoci smo da u živoj nastavi nije dostignuti Kantov ideal. Budući da znamo da je Kant silno utjecao na pedagoge i znanstvenike možemo li uopće reći da je ikada napravljen pravilan pokušaj dostizanja njegovih ideja, jesu li njegova disciplina i autoritet ikada postignuti u praksi? Smatram da je Kant utjecao na razvoj školovanja sve do 20. stoljeća. U prošlosti škole su više odgovarale Kantovim okvirima. Svima nam je poznato kako je nekoć škola bila stroža i kako se učenike kažnjavalo te su mnogi učitelji iskorištavali moć i utjecajnost svoje pozicije. Nekoć je u školi postojala i fizička kazna kao metoda discipliniranja (Kant, 1991:47). Okrutnost nastavnika i zloupotreba autoriteta predstavljaju te ranije navedene anomalije. Ne možemo kriviti Kantove ideje discipline i autoriteta jer one u

praksi nisu bile pravilno ni iskušane. Prema mome mišljenju to je posljedica često loše i površne edukacije učitelja i nedostatka boljih odgojnih sredstava što je bilo karakteristično za pedagoški nerazvijeno društvo i odgoj. Da li je to zbog većeg poštivanja profesorskog zvanja ili je tu upravo autoritet i strahopoštovanje odigralo veću ulogu, o tome se još može diskutirati.

Iako se danas bježi od strogih načela poput Kantovih, postoji li ipak u današnjem odgojno-obrazovnom sistemu disciplina kakvu je Kant izložio? Naravno postoji, međutim sredstva njenog stjecanja su različita. Kantova načela sa suosjećajnijim sredstvima ono su čemu se danas teži. Danas je pedagogija upućena na dijete (ne na predmet poučavanja) i njegov razvoj prema uzrastu, a više se pažnje posvećuje igri, dijalogu i učenju iskustvom. Kantova klasična disciplina u smislu stege i poštovanja zakona i postojanja kazni, stavljena je u pozadinu, dok se njegov autoritet održao tek simbolički, ali modernizirao raznim pedagoškim metodama i kompetencijama. Poželjno je da učitelj ima čvrsti autoritet koji vrijedi za sve jednako, ali ga moramo postići sredstvima koja priliče modernizaciji.

U današnjim uvjetima odgojno-obrazovnog sustava teško je zamisliti Rousseauov model u kojemu svako dijete ima vlastitog učitelja i uvjete samostalnog školovanja. Prema mome mišljenju postoje problemi u realizaciji, kako osigurati da će svako dijete dobiti dobro obrazovanje, te kako osigurati da učitelj spontano predvidi situaciju (koja može varirati od djeteta) i pravilno reagirati. Iako su se u novija vremena pojavile alternativne škole kojima je cilj da dijete iskustvom uči kroz igru i bez klasičnog tipa nastave (danas najpoznatije primjerice Montessori, Waldorf, Summerhill), ipak je riječ o grupi od nekoliko djece. Navedene škole su pedagoške koncepcije koje su za cilj imale osuvremeniti postojeći obrazovni sustav. Unatoč pokušajima, individualni tip poučavanja nije toliko zastupljen, a niti praktičan, čak ni u bogatijim zemljama diljem svijeta. U 21. stoljeću u doba pluralizma mišljenja i demokracije, škola postaje prostor zajedničkog interesa i djelovanja. Ona je mjesto na kojem se upoznaju različita mišljenja i ulaze u postojeće društvene odnose, djeca tada počinju shvaćati da postoje dužnosti i obaveze pojedinca naspram društva i obrnuto. Škola kao institucija bi trebala stvarati svijest o jednakosti pojedinaca u zajednici, ona na koncu i stvara samo građanstvo (Canivez, 1999:33). Upravo zato što je škola skup određenih pravila i navika, kao takva imati će objektivnu moć nad pojedincima i biti će lakše stvoriti iste principe kod pojedinaca koji time postaju građani. Rousseau je svoj prirodni odgoj temeljio na individualnom pristupu i nije predvidio važnost škole u smislu razvitka pojedinca kao bića zajednice. Današnje obrazovne

reforme istiskuju autoritarni pristup nastavnika, pristup u kojemu nastavnik ima visoku kontrolu nad učenicima, ali nisku razinu suosjećanja. Novije obrazovne reforme vidjele su manjkavosti u prijašnjima, počevši od učitelja pa do metoda poučavanja. Uvedeni su eksperimenti i terenska nastava kao nadopuna predavačkoj nastavi. Učitelj je postao aktivniji moderator nastave koji pitanjima, objašnjenjima i različitim tipovima predavanja navodi učenike na promišljanje i poziva ih na dijalog. Ovdje postoje naznake »pedagoškog ugovora« (Canivez, 1999:36), termina koji je Canivez naveo pozivajući se na Rousseaua, a koji podrazumijeva da nastavnik dobiva poštovanje i prihvaćanje od strane učenika na temelju povjerenja, poštovanja i dogovora. Rousseau u svome djelu navodi sljedeće:

»I što će on drugo vidjeti u strogom zakonu koji mu se propisuje, a koji mu se istovremeno ne objašnjava, ako ne ćudljivost i mržnju čovjeka koji ide za time da ga muči.« (Rousseau, 1989:259)

Ta tvrdnja upućuje na važnost objašnjenja postupaka autoriteta, zbog kojega dijete neće sumnjati u njegovu istinitost i dobronamjernost. Prema mojemu iskustvu na nastavnoj praksi učenici su aktivniji što je i nastavnikova metoda dinamičnija. Postoji međusobno poštovanje, upravo zato što se obje strane međusobno uvažavaju. Bitno je i da nastavnik ima suosjećajan i susretljiv pristup, da ispituje probleme i da pokuša dati rješenje. Treba biti sposoban održati red i disciplinu na nastavi, ali isto tako i dati učenicima prostor za izražavanje.

Zatim dolazimo do problematike u svezi s pojmom discipline. Kod Rousseaua učitelj utječe na odgajnika tako da on ne vidi iskazivanje njegove volje, nego stječe dojam da se radi o prirodnome redu i posljedicama njegova djelovanja. Jesmo li sigurni i možemo li zaista imati pokriće za tvrdnju da će dijete samo shvatiti i razumjeti prirodnu nuždu koja je osnova »samodiscipliniranja« kod Rousseaua? Dijete nije svjesno sebe, nije sposobno u potpunosti prihvatiti odgovornost za svoje radnje i posljedice svojih odluka pa se postavlja pitanje je li to ispravan način. Dijete posljedice svoje radnje mora osjetiti u mjeri u kojoj razumije, a ne u punoj moći. Smatram da je suviše okrutno da dijete danima spava pod razbijenim prozorom kako bi naučilo lekciju koju Rousseau predlaže. Vjerujem kako bi se problem kvalitetnije riješio ravnotežom između razgovora i umjerenog osjećanja posljedice u obliku zajedničkog popravka ili slično.

U današnjem školskom odgoju Kantov autoritet postaje manje personaliziran i razvojem pedagoških znanja približava se vrsti autoriteta kakvog nalazimo kod Rousseaua, bezličnom autoritetu. Današnja paradigma mogla bi se opisati kao Kantova disciplina približena Rousseauovu autoritetu. Odnosno mi želimo Kantova načela i disciplinu u razredu, ali ne sredstvima koja on nalaže. Rousseauov pristup pak pokazuje se kao puno bliži današnjem pristupu obrazovanja. Ukratko rečeno, Kantovi principi putem Rousseauovih sredstava okarakterizirali bi moderno školstvo.

Zaključak

Ovaj rad zaključila bih sa činjenicom da su Rousseauova i Kantova odgojna načela i dalje prisutna u odgojno-obrazovnom sistemu, samo su slijedom okolnosti, modernizacije društva i tehnologije te otkrićima u pedagoškoj znanosti zadobila drugu dimenziju. Pedagoški autoritet važan je u nastavničkoj profesiji i nastavničkom radu. Na temelju mnogih razlika u pristupima nastavnika možemo reći da nema univerzalnog načina odgajanja i poučavanja. Ono što je mnogima slično su rad na razvitku pedagoških kompetencija i kvaliteti obrazovnog sustava. Istraživanjem sam došla do zaključka da je disciplina u kantovskom smislu danas rjeđe zastupljena, odnosno sredstva dobivanja iste su se izmijenila, više se ulaže u psihologiju iza odnosa učitelj-učenik, trudi se učenika zainteresirati i motivirati radije nego tjerati i primoravati. Upravo u obrazovnom sistemu vidimo da autoritet počiva na tome da i učenici i učitelji imaju određene obaveze jedni prema drugima i dokle god svi poštuju svoje uloge koje donosi njihova pozicija, do tada traje međusobno poštovanje i uvažavanje. Spomenuta načela i promišljanja svakako su dobar materijal za daljnje ispitivanje, kao i svojevrsni cilj u nastavničkoj praksi. Obzirom na veliki utjecaj Kanta i Rousseaua na modernu pedagogiju vidi se dugovječnost, genijalnost i zastupljenost njihovih teza. One su svojevrsni spomenik pedagoškim promišljanjima u obrazovanju. Iako su inspirirali brojne pedagoge, rješenje je ipak u pluralizmu ideja i uzimanju najboljeg od više izvora. Nastava kao živi proces uvijek je u procesu promjene i napretka i kao takva je nepredvidljiva.

Autoritet potrebuje disciplinu, ona kao skup pravila koje odgajnik mora naučiti prvi je korak u prihvaćanju autoriteta. Za Rousseaua bitno je da autoritet nije personalan već bezličan, jer prema njemu odgajnik bolje prihvaća prirodnu nuždu nego iskazivanje tuđe volje. Za Kanta jedini i najveći autoritet je zakon (kategorički imperativ) prema kojemu svi trebaju djelovati. Rousseau i njegov »pedagoški ugovor« imaju funkciju autoriteta kojemu odgajnik apsolutno vjeruje i kojega poštuje, jer zna da će raditi u njegovu korist, obzirom da se više puta uvjerio da taj odgajatelj radi za njegov interes. Taj isti autoritet njemu uzvraća poštovanje time što mu objašnjava zašto je nešto učinio. Disciplina kao stvaranje navike važna je odgajatelju jer se time djeca podređuju prema određenom redu. Ono što Kantovu autoritetu daje pokriće je priznatost autoriteta. Kant stavlja naglasak na poštovanje reda i zakona. U školi autoritet je univerzalan i vrijedi za sve.

Popis literature

Bertram, C., „Jean-Jacques Rousseau“, Stanford Encyclopedia of Philosophy, first published Mon Sep 27, 2010; substantive revision Fri May 26, 2017. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/>

Canivez, P., *Odgojiti građanina*, Durieux, Zagreb, 1999.

Collins, P.M., „Rousseau's Philosophy (or Philosophies?) of Education“, *The Irish Journal of Education / Iris Eireannach an Oideachais*, Winter, 1976, Vol. 10, No. 2 (Winter, 1976), str. 51–80. Published by: Educational Research Centre.

Hufnagel, E., *Filozofija pedagogike: studije o Kantovom, Natorpovom i Hönlwaldovom temeljnom pedagoškičkoj nauci*, Demetra, Zagreb, 2002.

Kant I., *Dvije rasprave*; prev. Viktor D. Sonnenfeld ; [pogovor Vladimir Filipović]., Matica Hrvatska, Zagreb, 1953.

Kant, I., *Kritika praktičkog uma*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979.

Kant, I., *Vaspitanje dece*, BATA, Beograd, 1991.

Kelly, G.A., „Rousseau, Kant, and History“, *Journal of the History of Ideas*, Jul. - Sep., 1968, Vol. 29, No. 3 (Jul.–Sep., 1968), str. 347–364.

Levine, P., „Civic education“, Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Thu Dec 27, 2007; substantive revision Fri Aug 31, 2018, Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/civic-education/>

Murphy, M.M., „The history and philosophy of education : voices of educational pioneers“, Upper Saddle River, N.J: Pearson/Merrill Prentice Hall, 2006

Rohlf, M., „Immanuel Kant“, Stanford Encyclopedia of Philosophy, substantive revision Mon Jan 25, 2016. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/kant/>

Rousseau, J.J., *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Rousseau, J. J., *Emile: or on education*, Basic Books, New York, 1979.

Rousseau, J.J., *Rasprava o znanosti i umjetnosti* (Prijevod: Sanja Tamburašev i Slobodanka Bjeliš), Politička misao, Zagreb, 1979.

Rousseau, J. J., *Emil ili o vaspitanju*, Valjevo, Beograd, 1989.

Röseler, R.O., „Principles of Kant's Educational Theory“, *Monatshefte*, May, 1948, Vol. 40, No. 5 (May, 1948), str. 279–289, published by: University of Wisconsin Press.

Shklar, J. N., „Rousseau's Images of Authority“, *The American Political Science Review*, Dec., 1964, Vol. 58, No. 4 (Dec., 1964), str. 919–932.

Šiškin, A.F., *Pedagoške ideje Emanuela Kanta*; uređuje i izdaje Miloš B. Janković ; [prijevod Mitre Mitrović], Biblioteka Budućnost, Beograd, 1939.

Vuk-Pavlović P., *Filozofija odgoja*, priredio i predgovor napisao Milan Polić, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.

Zazinović, M., *Pedagoška hrestomatija: priručnik za učenike odgojno-obrazovnog usmjerenja i studente nastavničkih fakulteta*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.